

**HERMANN HESSE:
EEN LITERATUURGESCHIEDENIS IN RECENSIES EN
OPSTELLEN**

ALFRED KRANS

Hermann Hesse, op 2.7.1877 in Calw/Württemberg als zoon van een Baltisch-Duitse missionaris en van de dochter van een Württembergse indoloog geboren, in 1946 onderscheiden met de Nobelprijs voor literatuur, stierf op 9.8.1962 in Montagnola bij Lugano. Zijn boeken, romans, vertellingen, beschouwingen, gedichten, politieke en cultuurkritische geschriften zijn inmiddels in meer dan 90 miljoen exemplaren over de hele wereld verspreid en hebben hem tot de meest gelezen Europese auteur van de 20^e eeuw in de USA en in Japan gemaakt.

Het literaire leven van zijn tijd heeft Hermann Hesse met meer dan drieduizend boekbesprekingen in ongeveer veertig verschillende kranten en tijdschriften begeleid en mee bepaald. Er is nauwelijks een “klassieker van de moderne tijd,” waarop Hermann Hesse niet als een van de allereersten als publicist heeft gewezen. Thomas Mann schreef daarover: “Het begrip wereldliteratuur, dat Goethe bedacht, is voor hem het natuurlijkste, het meest vaderlandse. Het is een dienen, huldigen, uitkiezen, herzien, opnieuw voorleggen en kundig van een voorwoord voorzien, voldoende, om het leven van menige geleerde literator te vullen. Hier is een louter overschot aan liefde (en aan arbeidskracht!), een actieve liefhebberij naast een persoonlijk, een buitengewoon persoonlijk werk, dat naar complexiteit en de last van de problemen van het ik en de wereld onder de hedendaagse zijns gelijken zoekt.”

Deze bloemlezing, die binnenkort in mijn vertaling bij uitgeverij Aspekt verschijnt, documenteert een groot deel van alle boekbesprekingen van Hesse. Van besprekingen van de vroegste werken uit de wereldliteratuur tot en met geschriften van hedendaagse auteurs geeft ze een literatuurgeschiedenis in recensies en opstellen.

Hesse zegt zelf over zijn arbeid: “Ik heb steeds de zekerheid, dat ik het optreden met critici en het bedrijven van tijd- en cultuurkritiek met wantrouwen bekeek en me eigenlijk werkelijke kritiek in het openbaar helemaal nooit veroorloofd. Misschien waarschuwde me ook een instinct van de psychische economie, me al te ver in puur intellectuele uitspraken te begeven, om de grond niet uit te drogen, waarop de literatuur groeit.”

En ook: “Oordelen zijn alleen waardevol, als ze positief zijn. Ieder afwijzend, afkeurend oordeel, ook als het als bevinding nog zo juist is, wordt onecht, zo gauw men het uitspreekt. Wat mensen over elkaar zeggen, daarvan zijn tweederde zulke “oordelen”. Als ik van een mens zeg, dat hij me tegen staat, dan is dat een eerlijke uitspraak. Aan wie dit hoort wordt het overgelaten, of hij de schuld aan dit tegenstaan aan mij of de andere wil toeschrijven. Zeg ik echter van iemand, dat hij ijdel is of gierig of dat hij drinkt, dan doe ik hem onrecht. Op deze manier zou ieder mens zich snel door oordelen laten “te gronde richten”. Volgens dit soort oordeel is Jean Paul een bierdrinker, Feuerbach een zijden sok en Hölderlin een gek geweest. Is daarmee iets over hen gezegd, meer over hen bekend geworden? Evengoed kan iemand zeggen: de aarde is een planeet, waarop vlooien zijn. Dit soort “waarheden” zijn het summum van vervalsing en bedrog. Werkelijk echt zijn we alleen, waar we ja zeggen en respecteren. Het vaststellen van “fouten”, al klinkt het nog zo fijnzinnig en intellectueel, is niet een oordeel, maar roddel.”

Bij wijze van voorpublicatie een paar opstellen:

oordeel is Jean Paul een bierdrinker, Feuerbach een zijden sok en Hölderlin een gek geweest. Is daarmee iets over hen gezegd, meer over hen bekend geworden? Evengoed kan iemand zeggen: de aarde is een planeet, waarop vlooien zijn. Dit soort “waarheden” zijn het summum van vervalsing en bedrog. Werkelijk echt zijn we alleen, waar we ja zeggen en respecteren. Het vaststellen van “fouten”, al klinkt het nog zo fijnzinnig en intellectueel, is niet een oordeel, maar roddel.”

Bij wijze van voorpublicatie een paar opstellen:

DOSTOJEVSKI

1821 - 1881

Over Dostojevski is niets nieuws te zeggen. Wat er over hem aan verstandigs en waars te zeggen is, is al gezegd, is al een keer nieuw en vol esprit geweest en is al weer verouderd, terwijl de geliefde en verschrikkelijke figuur van de schrijver ons altijd opnieuw met een waas van geheimzinnigheid en raadselachtigheid omgeven schijnt te zijn, als wij in uren van nood en inkeer naar hem toe komen.

De burger, die Raskolnikov leest en op de canapé in deze spookwereld een aangenaam schrikbeeld zoekt, is niet de ware lezer van deze schrijver, net zomin als de geleerde en wijze, die de psychologie van zijn romans bewondert en over zijn wereldbeschouwing goede brochures schrijft. We moeten Dostojevski lezen, als we ons ellendig voelen, als we tot aan de grens van onze lijdzaamheid hebben geleden en het hele leven als één grote schrijnende, gloeiende wond ondervinden, als we vertwijfeling ademen en de dood van de hopeloosheid zijn gestorven. Dan, als we vanuit de ellende vereenzaamd en verlamd in het leven staren en het in zijn wilde, mooie wreedheid niet meer begrijpen en niets meer van hem willen weten, dan staan we open voor de muziek van deze verschrikkelijke en prachtige schrijver. Dan zijn we geen toeschouwer meer, dan zijn we geen genietters en beoordelaars meer, dan zijn we arme broeders onder al de arme duivels van zijn werken, dan lijden we hun lijden, staren met hen geboeid en ademloos in de draaikolk van het leven, in de eeuwig malende molen van de dood. En dan ook horen we Dostojevski's muziek, zijn troost, zijn liefde, pas dan beleven we de wonderbaarlijke zin van zijn schrikwekkende en helse wereld.

Twee machten zijn het, die ons in deze werken aangrijpen, uit het heen en weer en de tegenstelling van twee elementen en tegenpolen groeit de mythische diepte en geweldige ruimtelijkheid van zijn muziek.

Het ene is de vertwijfeling, het lijden aan het kwaad, het vervuld zijn en niet meer weerstaan van de gruwelijke, bloedige rauwheid en twijfelachtigheid van het hele menselijke wezen. Deze dood moet gestorven, deze hel moet betreden worden, voordat ook de andere, de hemelse stem van de meester ons werkelijk kan bereiken. De oprechtheid en onverbloemdheid van de bekentenis, dat het met ons bestaan en mensdom een armelijke, een twijfelachtige en misschien hopeloze zaak is, dat is de voorwaarde. We moeten ons overgeven aan het lijden, ons aan de dood hebben toevertrouwd, van het hele helse grijnzen van de naakte werkelijkheid moeten onze ogen koud geworden zijn, voordat we de diepte en waarheid van de tweede, van de andere stem kunnen begrijpen.

De eerste stem bevestigt de dood, ontkent de hoop, doet afstand van al de abstracte en dichterlijke vergoelijkingen en kalmeringen, waarmee we gewend zijn, ons door aangename schrijvers over de gevaarlijkheid en huiveringwekkendheid van het menselijk bestaan te laten misleiden. De tweede stem echter, de waarlijk hemelse tweede stem van dit werk, toont ons aan de andere, hemelse kant een ander element dan de dood, een andere werkelijkheid, een andere wezenlijkheid: het geweten van de mens.

Laat het hele mensenleven oorlog en leed, gemeenheid en afschuwelijkheid zijn - behalve dat echter is er ook nog wat anders, het geweten, het talent van de mens, zich met God te confronteren. Wel voert ook het geweten ons door leed en doodsangst, leidt ons naar ellende en schuld, maar het leidt ons uit de onverdraaglijke eenzame zinloosheid, het leidt ons naar betrekkingen met de ontvankelijkheid, met het wezen, met het eeuwige. Het geweten heeft niets te maken met de moraal, niets met de wet, het kan in de vreselijkste, dodelijkste tegenstellingen tot je komen, maar het is oneindig sterk, het is sterker dan traagheid, sterker dan eigenbelang, sterker dan ijdelheid. Het laat nog in de diepste ellende, in de laatste dwaling steeds een smalle weg zien, niet naar de aan de dood overgeleverde wereld terug, maar erboven uit, naar God. Zwaar is de weg, die de mens naar zijn geweten voert, bijna alle mensen leven steeds weer tegen dit geweten, verzetten zich, belasten zich zwaar en zwaarder, gaan te gronde aan het verstikte geweten, maar voor iedereen is op ieder moment, achter het lijden en de vertwijfeling, de stille weg open, die het leven zinvol en het sterven makkelijk maakt. De een moet zo lang tegen zijn geweten tekeer gaan en zondigen, tot hij de grootste kwellingen beleeft en zich met al het gruwelijke bezoedeld heeft, om eindelijk, opademend, de vergissing te voelen en het uur van de ommekeer te beleven. Anderen leven met hun geweten in goede vriendschap, bijzondere, gelukkige en heilige mensen en er kan met hen gebeuren, wat er wil, het raakt hen allemaal alleen aan de buitenkant, het raakt ze nooit in het hart, ze blijven steeds zuiver, de glimlach verdwijnt niet van hun gezicht. Zo iemand is vorst Myschkin.

Deze beide stemmen, deze beide leerstellingen heb ik bij Dostojevski gehoord, in de tijd, toen ik een goede lezer van zijn boeken was, in de uren, toen vertwijfeling en leed me hadden voorbereid. Er is een kunstenaar, bij wie ik iets dergelijks heb beleefd, een musicus, die ik niet altijd waardeer en kan horen, net zoals ik niet altijd Dostojevski wil lezen. Het is Beethoven. Hij heeft de kennis van het geluk, van wijsheid en harmonie, die echter niet op vlakke wegen zijn te vinden, die alleen oplichten op wegen langs de afgrond, die men niet glimlachend plukt, maar alleen met tranen en uitgeput door het leed. In zijn symfonieën, in zijn kwartetten zijn er plaatsen, waar uit pure ellende en verlorenheid oneindig ontroerend, kinderlijk en teer iets uitstraalt, een vermoeden van zinrijkheid, een weten van verlossing. Deze plekken vind ik allemaal bij Dostojevski weer terug.

(1925)

FRANS KAFKA

1883 - 1924

Wie de wereld van deze schrijver voor de eerste keer binnen treedt, een heel eigen mengeling van joodstheologische speculatie en Duits schrijverschap, die raakt in een rijk van visioenen verdwaald, dat nu eens een spookachtige onwerkelijkheid, dan weer op een droom lijkende, gloeiende bovenwerkelijkheid is, daarbij heeft deze Duits-Boheemse jood een zeer meesterlijk, scherpzinnig, levendig Duits proza geschreven.

Deze werken lijken op angstdromen (zoals veel in de boeken van de Fransman Julien Green, de enige huidige schrijver, waarmee men Kafka een klein beetje kan vergelijken). Al deze werken schilderen met precieze betrouwbaarheid, ja pedanterie een wereld, waarin mens en creatuur zich heiligen, maar onderworpen zijn aan donkere, nooit helemaal begrijpelijke wetten, ze spelen een levensgevaarlijk en onontkoombaar spel met wonderlijke, gecompliceerde, vermoedelijk zeer diepzinnige en zinvolle spelregels, die echter in een mensenleven niet volledig te doorgronden zijn en waarvan de geldigheid, al naar gelang de stemming van de onbekende heersende machten, voortdurend schommelt. Men is voortdurend

zeer dichtbij de grootste en goddelijkste geheimen en men kan ze toch slechts vermoeden, niet zien, niet bevatten, niet begrijpen. En ook onder elkaar praten de mensen op een tragische manier langs elkaar heen, het misverstand lijkt de grondwet van hun wereld te zijn. Een vermoeden van ordening, van vaderland en zekerheid dragen ze met zich mee en toch dwalen ze zonder hoop in den vreemde, ze zouden willen gehoorzamen en weten niet aan wie, zouden het goede willen doen en vinden de weg versperd, ze horen een verborgen God naar hen roepen en kunnen hem niet vinden. Deze wereld bestaat uit misverstand en angst, rijk aan figuren, rijk aan gebeurtenissen, rijk aan verrukkelijke dichterlijke ingevingen en aan zeer ontroerende gelijkenissen voor het onzegbare, want steeds is deze joodse Kierkegaard, deze talmoedisch denkende zoeker naar God tegelijkertijd ook een schrijver van hoge potentie, zijn speculaties worden vlees en bloed, zijn angstdromen gracieuze, vaak zeer magische literaire werken. We vermoeden nu al, dat Kafka een eenzame voorloper was, dat hij het inferno van de grote geestes- en levenscrisis, dat ons nu omgeeft, al lang voor ons beleefd, met zich mee gedragen en in zijn werken bezworen heeft, die we nu pas helemaal kunnen begrijpen.

(1935)

Vraagt men naar de redenen, die de schrijver in de tijd voor zijn dood kan hebben gehad, zijn eigen, buitengewoon zorgvuldig en liefdevol geschreven werk zo meedogenloos prijs te geven, dan zijn ze niet zo moeilijk te vinden. Kafka hoort tot de vereenzaamde en problematische schrijvers van zijn eeuw, tot hen, die hun eigen existentie, hun intelligentie en hun geloof soms zeer dubieus voorkomen. Vanaf de rand van de wereld, die ze niet meer tot de hunne rekent, kijken zulke existenties in de leegheid, ze vermoeden weliswaar daar het geheim van God, ze zijn echter soms diep van de twijfelachtigheid en onverdraaglijkheid van de eigen existentie en meer nog: van het ongeloof aan de menselijke existentie al helemaal, doordrongen. Van daaruit is het tot de radicale zelfveroordeling alleen nog maar een klein stukje en dat stukje ging de zieke schrijver, toen hij over zijn werk het doodvonnis sprak.

We twijfelen er ook helemaal niet aan, dat er geen gebrek is aan mensen, die het met dit vonnis eens zijn en van mening zijn, dat men de scheppingen van zulke ontwortelde en problematische geesten de wereld zou moeten onthouden. Maar hier geven we zijn vriend en executeur-testamentair gelijk, die dit prachtige werk, ondanks alle zwakheid en twijfelachtigheid, heeft gered. Het zou misschien beter zijn geweest, als er geen mensen zouden zijn, zoals Kafka en geen eeuwen en toestanden in de wereld, die zulke existenties en zulke werken voortbrengen. Maar met het wegopereren van de symptomen zou de eeuw en de toestanden niet zijn verbeterd. Als het werk van Kafka werkelijk zou zijn vernietigd, dan zouden vele lezers, die zich uit een drang naar ontwikkeling met dit werk bezig houden, de blik in de afgrond bespaard zijn gebleven. Maar de toekomst komt niet door hen, die voor de aanblik van iedere vertwijfelde mens de ogen sluiten. Het zichtbaar maken en bewust maken van de verborgen afgronden hoort ook tot de opdrachten van de literatuur.

En Kafka was helemaal niet alleen een vertwijfeld mens. Hij was het wel vaak, zoals het in hun tijd Pascal of Kierkegaard (die hij beiden kende) ook zijn geweest. Maar hij heeft niet aan God, niet aan de hoogste realiteit getwijfeld, maar alleen aan zichzelf, alleen aan het vermogen van de mens, met God of, zoals hij het soms noemt, met de “wet” een echte, zinvolle relatie te krijgen. Al zijn werken hebben daarmee te maken, het moeist de roman “Het slot”. Daar probeert iemand, die graag wil dienen en zich aanpassen, steeds tevergeefs, gehoor bij de landgoedeigenaren te vinden, bij wie hij zich in dienst weet, zonder dat ze ooit zichtbaar voor hem worden. De vertelling in dit verschrikkelijke sprookje is tragisch, zoals het hele werk van Kafka tragisch is. De dienaar vindt zijn heer niet, zijn leven blijft zonder zin. Maar wij voelen het overal en altijd, dat de mogelijkheid van het vinden bestaat, dat ergens de

genade, de verlossing wacht- alleen bereikt de held van het sprookje haar niet, hij is er niet rijp voor, hij probeert het te veel, hij verspert zichzelf steeds weer de weg.

Een “religieuze” schrijver in de zin van de gebruikelijke stichtelijke literatuur zou deze arme man de weg hebben laten vinden, men zou een beetje met hem gezwogd en geleden hebben en hem dan opademend door de bereikte poort hebben zien gaan. Kafka brengt ons niet zo ver, daarvoor brengt hij ons in diepe verwarring en vertwijfeling, zoals we dat onder de huidige schrijvers ongeveer bij Julien Green vinden.

Deze zoekende en vertwijfelde mens, die zijn eigen werk wilde weggooien, was als schrijver van een hoge potentie, hij heeft een eigen taal, een wereld van symbolen en gelijkenissen gecreëerd, waarmee hij het tot nu toe ongezegde wilde zeggen. Ook al zou al het overige niet zijn, wat wij in hem waarderen en hem belangrijk maakt, dan zou alleen zijn kunstenaarschap al waardevol en belangrijk voor ons zijn. Vele van zijn heel kleine vertellingen en gelijkenissen hebben een visioendichtheid, een betovering van verwickelingen, een charme, waardoor men voor een ogenblik hun melancholie vergeet. We mogen van geluk spreken, dat deze werken tot ons zijn gekomen.

(1935)

Deze vaak zo verontrustende, vaak zo gelukkig makende werken zullen uit onze tijd niet alleen als documenten van een bijzondere intelligentie, als uitdrukkingwijze van de diepzinnigste vragen en ook twijfelachtigheden van onze eeuw overblijven, maar ook als werken, als vruchten van een fantasie vol symbolen en van een niet alleen zeer gecultiveerde, maar ook oorspronkelijke, echte taalkracht. Ook de hele inhoud van zijn werken, die men als vreemd en overspannen, of gewoon als pathologisch kan zien, al de door en door problematische en in diepere zin twijfelachtige wegen van zijn eenzame fantasie ontvangen uit de taal- en schrijverskracht van Kafka de magie van het mooie, de genade van de vorm.

De schrijver was jood en zonder twijfel heeft hij, bewust en onbewust, uit de tradities, denken en taalgewoontes van het Praagse en helemaal van het oostelijke jodendom heel veel erfged meegebracht; zijn religiositeit heeft onmiskenbaar joodse trekken. Maar zijn bewuste ontwikkelingsgang lijkt door christelijke machten van het avondland meer dan door joodse machten beïnvloed en vermoedelijk heeft hij niet de invloed van thora en talmoed, maar van Pascal en Kierkegaard door een bijzondere voorliefde en toewijding ondergaan. Naast het existievraagstuk van Kierkegaard heeft geen vraag hem zo permanent en diepgaand bezig gehouden, heeft hem doen lijden en doen scheppen als het vraagstuk van het begrijpen; alle tragiek bij hem - en hij is op en top een tragische schrijver - is de tragiek van het niet begrijpen, van het verkeerd begrijpen tussen mens en mens, tussen persoon en gemeenschap, tussen mens en God. In het voor mij liggende eerste deel toont het kleine prozastuk “Voor de wet” deze problematiek en tragiek misschien het meest geconcentreerd - men kan vele dagen over deze legende nadenken. De beide nagelaten romans “proces” en “slot” spinnen dezelfde draad.

Onder de getuigen van onze verscheurde en lijdende tijd, onder de jongere broeders van Kierkegaard en Nietzsche zal het verbazingwekkende werk van de Praagse schrijver verder leven. Hij had talent voor het tobben en lijden, hij stond open voor de hele problematiek van zijn tijd, vaak profetisch open en tegelijkertijd bezat hij, ondanks alles een lieveling van de goden, in zijn kunst een toversleutel, die ons niet alleen verwarring en tragische visioenen heeft ontsloten, maar ook schoonheid en troost.

(1935)

HET EINDE VAN EEN BOEKBESPREKING

In deze kostelijke boeken lees ik, in mijn stulp opgesloten, terwijl buiten de primula's en anemonen bloeien en de donkere zwerm vreemdelingen door de velden trekt. Omdat het tegenwoordig mode is, met Pasen in Lugano te zijn, zijn ze hier. Over tien jaar zullen ze in Mexico of Honduras zijn. Als het mode zou zijn, mooie gedichten en geschiedenissen te lezen, zouden ze zich op de bovengenoemde boeken storten. Dat laten ze echter aan mij over, ik functioneer als plaatsvervangende lezer voor miljoenen. Daarvoor zal ik dan in de zomer, als hier de beruchte hitte uitbreekt, op onze kleine bos - en weidewegen weer ruimte hebben en kunnen lopen en ademen. Dan zijn de vreemdelingen thuis in Berlijn of in het hooggebergte of God weet waar, maar altijd daar, waar ze met hunsgelijken om het laatste lege bed vechten en in het stof van hun eigen auto's moeten hoesten en met de ogen knippen.

(1926)

Hermann Hesse: Een literatuurgeschiedenis in recensies en opstellen

Vertaling: Alfred Krans

Uitgeverij Aspect

Versijnt zomer 2004